

Ismertetések és bírálatok.

A. MEILLET: *Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes.*
Paris, Hachette, 1903. 434 l. (Ára 10 frank.)

A német indogermanisták legnagyobb része sohasem tudott szabadulni bizonyos túlzástól az idg. ősnyelv megismerésére való törekvésben. Az idg. alapnyelv hangtani és alaktani formáinak és sajátosságainak rekonstruálása terén mindig sok volt a kétes és fölösleges föltevés. BRUGMANN már 1878-ban, mikor először formulázta határozottabban az ú. n. «új grammatikus iskola» főelveit*) s arra mutatott rá, hogy az élő nyelv és az idg. nyelvjárások újabb, nyelvelmékek alapján figyelemmel kísérhető phasisainak tanulmányozásával kell a nyelv természetéről és fejlődéséről helyes fogalmakat szereznünk, többi között így ír: «nur derjenige vergleichende sprachforscher, welcher aus dem hypothesentrüben dunstkreis der werkstätte, in der man die indogermanischen grundformen schmiedet, einmal heraustritt in die klare luft der greifbaren wirklichkeit und gegenwart, um hier sich belehrung zu holen über das, was ihn die graue theorie nimmer erkennen lässt... kann zu einer richtigen vorstellung von der lebens- und umbildungsweise der sprachformen gelangen und diejenigen methodischen principien gewinnen, ohne welche man überhaupt bei sprachgeschichtlichen forschungen keine glaubwürdigen resultate erreichen kann und ohne welche im besonderen ein vordringen in die hinter der historischen sprachüberlieferung zurückliegenden zeiträume einer meerfahrt ohne compass gleicht.» Tehát ő is szükségesnek tartotta a legrégebbs nyelvelmékek előtti kor nyelvi jelenségeinek földerítését, csakhogy oly módszerrel, a mely tapasztalatból és megfigyelésből szűrődött le, s nem támaszkodik tisztán az írott vagy nyomtatott jelek alapján működő képzeletre.

Idők folyamán azonban BRUGMANN is, épúgy mint mások, mind

*) Az OSTHOFF-BRUGMANN-féle Morphologische Untersuchungen előszavában.

tartózkodóbb lett az idg. ősnyelv problémáival szemben. Megkezdődött a visszavonulás, mint DELBRÜCK magát kifejezi:*) «(Es ist) an mehreren Punkten ein Rückzug angetreten worden. Die Sprachwissenschaft nahm im Anfang einen hohen Flug, man traute sich zu, das Geheimnis der Formen und Wortbildung entschleiern zu können, man konstruierte mit Zuversicht eine Ursprache, wies dem Urvolk, das diese sprach, den Wohnsitz an und verfolgte seine Teilungen und die Wanderungen der Volksteile; jetzt aber stehen wir solchen glottogonischen und ethnologischen Problemen vorsichtig tastend, zweifelnd und nicht selten achselzuckend gegenüber.» S alább: «Die meisten von uns sind im Augenblick ermüdet und geneigt, eine Beantwortung (der Urprobleme, namentlich der Frage nach dem Ursprung der Flexionsformen) abzulehnen. Es ist aber wahrscheinlich, dass die fortschreitende Erforschung der nicht indogermanischen Sprachen immer wieder Veranlassung geben wird, auf das jetzt beiseite Gelegte zurückzukommen.**») Dessen aber wird man wohl immer eingedenk bleiben, dass sich der Natur der Sache nach auf diesem Gebiet nur unsichere Resultate gewinnen lassen.»

Akadnak azonban még most is oly tudósok, kik az idg. összehasonlító nyelvtudomány végső célját mintegy abban látják, hogy az idg. ősnyelvet felkutassa. Így kell értelmeznünk pl. HÜBSCHMANN szavait, melyeket HIRTnek: «Der idg. Ablaut» cz. könyvéről mond (Idg. Forsch. Anz. XI: 25): «HIRT hat in dem vorliegenden Werke einen kühnen Streifzug weit in das Gebiet der indogermanischen Ursprache hinein unternommen... Es kommt nicht darauf an (in der Ablautfrage) alles zu wissen, sondern darauf, in der Erkenntnis allmählich vorwärts zu kommen, selbst wenn das letzte Ziel — hier wie anderswo — unerreichbar ist. So wenig wir also jemals die idg. Ursprache in ihrem ganzen Umfange zuverlässig erschliessen können und doch ernstlich versuchen müssen, so weit als möglich damit zu kommen, so müssen wir auch in der Erkenntnis des idg. Ablautes so weit als möglich vor zu dringen versuchen.»

MELLET mindezen kérdésekben a lehető legjózanabb — és ha nem volna ellentmondás, azt lehetne mondani, hogy tartózkodásában

*) Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen⁴ (1904), 142. l.

***) A jóslat nagyon hamar teljesült, mert DELBRÜCK könyvével körülbelül egy időben jelent meg HIRTnek: «Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen. Ein glottogonischer Versuch» című czikke. Idg. Forsch. XVII: 36.

a lehető legradikálisabb — álláspontra helyezkedik. Számtalanszor ismétli s újra és újra bizonyítja, hogy az idg. összehasonlító nyelv-tannak csak az lehet a célja, hogy az egyes idg. nyelvek egyezéseiből megállapítható közös elemek alapján kimutassa azt, hogy a nyelvemlékekből ismert dialektusokban mi a nyelv egy régi alakjának folytatása, és mi másodlagos fejlemény. Az összehasonlító nyelv-tan nem vállalkozhatik az idg. alapnyelv jelenségeinek magyarázására, mert egy módszer sem alkalmas arra, hogy az idg. alapnyelvről igazolhatatlan elméleteknél egyebet állíthassunk föl.

«L'indo-européen est inconnu, et les concordances sont la seule réalité qu'ait à étudier le comparatiste.» A mint az ember tovább megy, rögtön tévedésbe eshetik. Ezt a román nyelvek történetéből vett példával bizonyítja. Képzeljük el, hogy a latin nyelv — miként az idg. alapnyelv — ismeretlen és semmiféle nyelvemlék sem maradt belőle. A román nyelvekben most már a következő egyezéseket találjuk:

olasz	<i>pera</i>	<i>tela</i>	<i>vero</i>	<i>pelo</i>
spanyol	<i>pera</i>	<i>tela</i>	<i>vero</i>	<i>pelo</i>
szicíliai nyj.	<i>pira</i>	<i>tila</i>	<i>viru</i>	<i>pilu</i>
ófrancia	<i>peire</i>	<i>teile</i>	<i>veir</i>	<i>peil</i>

Ez egyezésekből azt lehetne következtetni, hogy e szavak hangsúlyos magánhangzója bizonyos hangtörvény szerint egy közös latin magánhangzóból, pl. zárt *e*-ből fejlődött. De néhány szardiniai dialektusban egyrészt *pira*, *pilu*, másrészt *veru* fordul elő. Fel kellene tehát tenni, hogy a latinban ez a zárt *e* kétféle volt. Többet a román nyelvek összehasonlításából nem lehetne megtudni. A latinból azonban az tűnik ki, hogy e hangok egyrésze rövid *i*-ből, más része hosszú *ē*-ből fejlődött: *pīra*, *pīlum* és *vērūm*, *tēla* a megfelelő alakok. Az idg. összehasonlító nyelvtudomány ugyanazon helyzetben van, mint a milyenben a román volna, ha a latin nyelvet nem ismernők; ismétli tehát «la seule réalité à laquelle elle (la grammaire comparée) ait affaire, ce sont les correspondances entre les langues attestées». A rokon nyelvek egyezései egy pozitív közös nyelvalakra vallanak, de ez azért ismeretlen marad, és csak föltevések segítségével alkothatunk magunknak róla képet, mégpedig igazolhatatlan föltevések segítségével. Kihalt nyelvet összehasonlítással rekonstruálni nem lehet; a román nyelvek összehasonlítása a latin köznyelvről nem adna sem teljes, sem pontos képet, s nincs okunk fölteni, hogy az idg. nyelvek összehasonlításából többet lehetne megtudni. Az egyes nyelvek hangtörvényeinek figyelembe vételével meg-

állapíthatjuk az idg. hangok számát, de ezeknek is csak a minimumát; mert lehet, hogy a föltehető hangokon kívül voltak az idg. alapszavaknak más hangjai is. «Az összehasonlító nyelvtudománynak azonban nem áll módjában őket meghatározni s nincs is érdekében ezt tenni, mert föladata nem egy kihalt nyelv fantasztikus rekonstruálása, hanem az ismert nyelvek egyezéseinek módszeres vizsgálása.»

A hol az egyes nyelvek nagyon különböző irányban fejlődtek s kevés és részben bizonytalan a megfelelés köztük, ott az összehasonlító nyelvtudomány alig tehet többet, mint hogy e nyelvek közt a rokonságot megállapítja. Ha nyelvtudományi munkákban úgynevezett rekonstruált formát használunk, ez tulajdonképen csak oly képlet, a mely rövidítve fejezi ki azt, hogy az egyes rokon nyelvek közt bizonyos megfelelések észlelhetők.*)

Ez a józanság és — talán kissé túlzott — óvatosság azonban, a mely MEILLET egész könyvét jellemzi, nem akadályozza őt meg abban, hogy a fősúlyt azon kérdések tárgyalására fektesse, melyeknek megfejtése legmeglepőbb és legfényesebb eredményei az idg. összehasonlító nyelvtudománynak; azzal, hogy kiemeli azokat az elmés fölfedezéseket, a melyekkel egy-egy bonyodalmas és nehéz kérdés egyszerre áttekinthetővé s világossá vált, a kezdőre nézve száraz tárgyat élénken és kellemesen adja elő. Könyvében a hangtannal és a syntaxissal lehetőleg röviden végez. Legterjedelmesebb az alaktan (morphologie). Külön részt szentel az idg. szókészlet ismertetésének («sur le vocabulaire»).

A függelékben az idg. összehasonlító nyelvtudomány történetének érdekes áttekintését könyvészeti rész követi, melyben szellemesen és találóan ismerteti és bírálja röviden a fontosabb irodalmat. Fölfogásából következik, hogy HIRT ismert munkáit az idg. hangsúlyról és ablautról élesen elítéli. Erre az is ad neki jogot, hogy azokat a nyelveket, a melyek első sorban terelték a figyelmet az idg. hangsúly kérdésre, s melyekre HIRT is első sorban támaszkodik, t. i. a szláv nyelveket és főkép a litván nyelvet, kitűnően ismeri. A finn-ugor nyelvészeket is érdekelní fogja, hogy az idg. nyelvtudomány körében, a mely pedig több mint harmadfélezer éves nyelvemlékekből indulhat ki, a figyelem mindinkább egy oly élő dialektus felé fordul a melynek gyér nyelvemlékei alig néhány száz évesek. Érdekes látvány, a mint nyaranként a leghíresebb indogermanisták fölkerekednek az orosz és porosz határon levő kis litván nyelvterület felé a balti tenger mellé, hogy ott élő beszéden figyelhessenek meg oly alakokat és jelenségeket,

*) Éppúgy fogja fel a dolgot DELBRÜCK is (Einleitung 127. l.).

a melyeket eddig a legrégebb műveltségű idg. népek legrégebb föl-
jegyzéseiből nagy fáradsággal kellett kiásniok.

MEILLET könyvét, s főként módszerét őszintén merem ajánlani
az ural-altaji nyelvekkel foglalkozó, nemcsak kezdő, hanem eddigelő
már bokros érdemeket szerzett tudósainknak is.

SCHMIDT HENRIK.

Kisebb közlemények.

Önt, ötlik, ömlik. BUDENZ az *ökkel* tárgyalásában (MUSz. 940. czikk) hozzáfogja az *öklik*, *ötlik* igéket is, olyképen, hogy az *ökl-*, *ötl-* tövet **jt₂tk₂*; finnugor alapalakból magyarázza; ebből egyrészt az *üt-* (cudere, ferire), másrészt *ük-*, *ök-* (ebullo, prorumpo) tő származott volna. SIMONYI (NyK. 16 : 240.) a *-l* gyakorító képző tárgyalásában két *ötlik* igét vesz föl; az egyik az *üt* származéka volna (**ütlik*: ütődik; v. ö. *ütlődik*: bele ötlik Nyr. 2 : 277.), a másik *ötteni* fundere visszaható alakja. KÚNOS IGNÁ CZ (Nyr. 11 : 543.) az *ötlik*-nél az *öklik* alakot tartja eredetibbnek és BUDENZ magyarázatát fogadja el. SZARVAS (Nyr. 3 : 82.) nem tartja elfogadhatónak az *üt* tövel való rokonitást; maga nem mondja, miből volna származtatható, de az *ötlik* igének 'ebullat, exundat' jelentését tartja elsőnek és eredetinek. Az Ehrenfeld-kódexből azonban együtt idézi az *öt* (= önt) és *ötlik* igéket s ebből sejtethető, hogy az *ötlik* szót az *öt*, *ött* (= önt) származékának tartja.

Ha már most a régiség adatait nézzük, csakis SZARVAS véleményét fogadhatjuk el, hogy t. i. *ötlik* az *öt*, *ött* (= önt) származéka s az *üt*-höz semmi köze sincs.

1. Míg az *ötlik* alakra özönével van adat a kódexektől kezdve egészen a legújabb időkig, addig az *öklik* alakot a NySz.-ban csak egyszer találjuk a XVII. század közepéről; tehát a *t*-s alak az eredetibb.

2. Az *ötlik*, *ötletik*, *ötlődik* első jelentése mindenütt: 'ömlik, fundor'. Szolgáljanak például ezek: Az sebekbelew ewtlewt vyer (EhrC. 68.); — Az habok be ötlenek az haioban (Fél: Bibl. 59.); — Földön el ötlek mikent földnek siria (DöbrC. 220.); — Artatlanoc verec előtlese (BécsiC. 284.); — A te ky ötlotth zenth veeröd (WinkC. 267.); — A bor kiöttlik (Helt: UT. C. 1.); — A bor előtletic (MünchC. 29.); — Ki ötletek az en veres vereyteköm (NagyC. 16., 75.); — A folyó vizec . . . ki ne ötldögyenec (Kár. Bibl. I. 488.); — A verötlesnek oka te voltal (WinkC. 178.) stb. stb.